

І.М. МАЙСЬКИЙ У ПОЛІТИЧНІЙ ЕЛІТІ СРСР (30-50-ті роки ХХ століття): НЕЗВИЧАЙНИЙ ШЛЯХ КОЛИШНЬОГО МЕНШОВИКА

Іван Михайлович Майський (справжнє прізвище Ляховецький) був дуже відомою особою у політичній еліті СРСР у 30-50-ті роки минулого століття. В історію міжнародної політики і міжнародних відносин 30-40-х років він увійшов як посол СРСР у Лондоні (1932-1943 рр.), заступник наркома В.М. Молотова у наркоматі (міністерстві) закордонних справ (1943-1946 рр.) і особа, яка користувалась особливою довірою Й.В. Сталіна в найдраматичніші моменти другої світової війни. Він був допущений до найважливіших державних таємниць більшовицької еліти протягом багатьох років, хоча мало хто знає, що саме І.М. Майський у роки революції і громадянської війни був для більшовицьких вождів символом соціал-демократичної опозиції їх глобальному соціальному експерименту. Політична і особиста доля Івана Михайловича Майського, позбавлена вигадок і тенденційних перекирчувань, дає можливість глибше зрозуміти маловивчене джерело формування партійно-державної еліти СРСР і Радянської України у 20-30-ті роки ХХ століття, якими були вихідці із інших політичних партій у ВКП(б) – КП(б)У.

Найбільшим міфотворцем біографії І.М. Майського був сам Іван Михайлович. Він залишив після себе велику мемуарну спадщину, яка стала основним джерелом для тих радянських істориків, які намагались висвітлити окремі сторінки багаторічної діяльності І.М. Майського. Прикладом можуть бути статті С.П. Пожарської [1] та В.Ф. Неганова [2] у збірнику статей і спогадів присвяченому 100-річчю з дня народження академіка І.М. Майського. Але радянські історики, торкаючись особистості І.М. Майського, робили спробу тільки дослідити його дипломатичну діяльність, оцінити внесок у історичну науку як автора фундаментальних праць з нової і новітньої історії Великої Британії, Іспанії, Японії, Монголії, Китаю. Також вони виділяли особливу цінність його мемуарів для вивчення історії міжнародних відносин у 20-40-ві роки ХХ століття, але вони не робили, навіть спроби, дослідити його парадоксальну і багато у чому незвичайну політичну біографію. Нам здається, що це було не випадково: таке вивчення політичної складової біографії І.М. Майського породжувало закономірні питання щодо ролі й місця у більшовицькій партії колишніх меншовиків, частина з яких стала особистою опорою Й.В. Сталіна під час його боротьби за владу проти “старої більшовицької гвардії”. (Найбільш відомі прізвища А.Я. Вишинського, С.О. Лозовського, І.М. Майського, О.С. Мартинова-Пікера, а в Україні та в КП(б)У М.М. Попова, В.Г. Чиркіна, В.І. Рутковського, Б.Й. Магідова та багатьох інших з 14142 колишніх членів РСДРП-меншовиків, які перейшли до більшовицької партії після жовтня 1917 р. Деякі з них, наприклад, А.Я. Вишинський, С.О. Лозовський, І.М. Майський після масових репресій 30-х рр. увійшли до політичної еліти СРСР. А.І. Мікоян свідчив у своїх мемуарах, що наприкінці 30-х рр. А.Я. Вишинський був близькою до Й.В. Сталіна людиною, яка мала на нього певний вплив. Й.В. Сталін та А.Я. Вишинський ініціювали позбавлення національних республік, серед яких була і Україна, можливості мати свої законодавства. Тільки початок Великої Вітчизняної війни не дозволив прийняти у СРСР єдиного законодавства для всіх без виключення радянських республік) [3. -С.320, 515-516].

Іван Михайлович Майський (Ляховецький) народився 19 січня 1884 р. в місті Кириліві Новгородської губернії у родині військового лікаря. Дитинство і юність його пройшли у сибірському місті Омськ, де він у 1901 р. із золотою медаллю

закінчив місцеву гімназію. Там же, у омській гімназії, в 1899 р. І.М. Майський отримав перший революційний досвід, взявши участь у створенні революційного гуртка гімназистів разом зі своїм однодумцем і теж гімназистом Миколою Олігером. Молоді революціонери друкували і розповсюджували у провінційному Омську саморобні прокламації, які перелякали місцеву владу своїм антимонархічним змістом. На щастя для юнаків їх гурток не був викритий, що дало їм змогу отримати середню освіту [4.-С.132-143].

Після закінчення гімназії Іван Михайлович у 1901 р. продовжив навчання на історико-філологічному факультеті Петербургського університету. Але його навчання у цьому університеті не було плідним: у 1902 р. він був заарештований за революційну діяльність, виключений з університету і засуджений до заслання під наглядом поліції у рідному Омську. В 1902 р. І.М. Майський став членом РСДРП і вирішив пов'язати своє життя з революційною діяльністю.

Після розколу в 1903 р. РСДРП на більшовиків і меншовиків І.М. Майський розділив погляди останніх. Як меншовик-організатор у 1903-1905 рр. він діяв у Омську, Самарі, Саратові. Цю свою діяльність І.М. Майський у своїх спогадах не згадує, хоча його добре, як опонента, запам'ятали більшовики Саратова, де він зустрів революцію 1905 року. Іван Михайлович став активним учасником революційних подій у цьому місті: взяв участь у створенні й діяльності Ради робітничих депутатів, у організації професійних спілок. Його було заарештовано у січні 1906 р. і засуджено до нового заслання у Тобольську губернію [2.-С.20].

Заслання стало справжньою політичною школою для молодого меншовика. Він зміцнив свої політичні переконання у палких дискусіях з більшовиками, есерами, представниками інших опозиційних політичних течій, які теж відбували заслання у Тобольську. Але І.М. Майський все гостріше відчував потребу в продовженні навчання в університеті. Та університети Росії тепер для нього були закриті. Тому в 1908 р., після відбуття терміну заслання І.М. Майський емігрує до Швейцарії, а потім переїздить до Німеччини. У 1908-1912 рр. він навчається і закінчує економічний факультет Мюнхенського університету. І.М. Майський був одним з тих небагатьох у більшовицькій політичній еліті, які зуміли отримати університетську освіту. Він вільно володів декількома європейськими мовами, а найкраще англійською і німецькою. Величезний обсяг знань, особливо з історії міжнародних відносин, з міжнародного права І.М. Майський засвоїв під час систематичних занять у бібліотеці Британського музею у Лондоні, де він продовжив свою еміграцію у 1912-1917 рр. [4.-С.224-238].

Паралельно з навчанням І.М. Майський у 1908-1912 рр. брав активну участь у російському і німецькому соціал-демократичному рухах, був учасником з'їздів соціал-демократичної партії Німеччини. Він був знайомим з вождями цієї партії К. Лібкнехтом і А. Бебелем, брав участь у Копенгагені в VIII Міжнародному соціалістичному конгресі, де вперше познайомився з В.І. Леніним, хоча найбільше враження він отримав тоді від Г.В. Плеханова [4.-С.350].

Але молодий меншовик навіть в еміграції не уявив собі, що саме в Лондоні, куди він приїхав після закінчення Мюнхенського університету для порівняльного вивчення англійського і німецького робітничих рухів, доля зведе його з двома такими ж російськими емігрантами – меншовиком Г.В. Чичеріним і більшовиком М.М. Літвіновим, які пізніше, у 1922 р. зіграють вирішальну роль у його житті. Вони залучили колишнього меншовика, а з 1921 р. більшовика, до роботи у народному комісаріаті (міністерстві) закордонних справ Радянської Росії. Невипадково, що І.М. Майський присвятив Г.В. Чичеріну та М.М. Літвінову велику кількість сторінок у своїх мемуарах. У них відчувається його щира вдячність до них, як до людей, які

надали йому підтримку і новий поштовх у політичній кар'єрі, в особистій долі, а може і врятували його довге і плідне подальше життя дипломата, історика і мемуариста [5.-С.118-141].

Реалії еміграції та європейського соціал-демократичного руху, фундаментальна гуманітарна освіта і власний революційний досвід сформували І.М. Майського до 1917 р. як глибоку у своїх переконання і самостійну в своїх судженнях людину. Він повернувся у травні 1917 р. на Батьківщину з однією метою: взяти активну участь у революційних подіях. Іван Михайлович вважав, що революція, яка розгорталась все далі у криваву драму народів Росії, може бути тільки буржуазно-демократичною за змістом і заперечував намаганням більшовиків продовжити її у соціалістичну. Він неодноразово публічно висловлював цю точку зору в 1917-1918 рр. і його антибільшовицька позиція стала загальновідомою. Так, наприклад, у січні 1918 р. виступаючи на першому з'їзді профспілок Росії І.М. Майський у присутності лідерів більшовизму заявив, що революція, яка відбувається, за змістом своїм буржуазна і для соціалізму і диктатури пролетаріату в Росії не існує умов [6.-С.10, 79-80].

Поступово прізвище І.М. Майського у промовах і статтях більшовицьких вождів почало набувати конкретний зміст: він став символом меншовицької опозиції більшовицькій владі та її соціальним експериментам. Сам Іван Михайлович ніколи не заперечував свій антибільшовизм у той час, про що відверто засвідчив, наприклад, у своїх ранніх спогадах "Демократична контрреволюція" (1923 р.) [7.-С.33].

У травні 1918 р. І.М. Майський був обраний членом ЦК РСДРП-меншовиків. У меншовицькому ЦК І.М. Майський займав активну праву позицію. У цьому він вбачав свою роль і своє місце у боротьбі за демократичні ідеали. Пізніше І.М. Майський у своєму листі до А.В. Луначарського в 1920 р. з далекої Монголії писав про це відверто: "Я был ярым апологетом борьбы с большевизмом, и так как по натуре я человек логичный и решительный, то мне глубоко претила та бесцветно-половинчатая политика, которую в то время вела меньшевистская партия. Уже если борьба, так настоящая борьба не с аршинными резолюциями, а с винтовкой в руках. Когда мне говорили, что под знаменем открытой борьбы с большевизмом группируются силы реакции и что, вступая с этими силами в вольный или невольный союз, я рискую окончательно погубить революцию, я отвечал: "Я верю в силу демократии, я верю, что не реакция съест демократию, а, наоборот, демократия съест реакцию, предварительно использовав последнюю как орудие в своих руках". С таким убеждением в душе я пришел и стал членом Самарского правительства Комитета членов В.У.С., заняв пост министра труда. В своей министерской декларации, опубликованной в августе 1918 года, я опять повторял о буржуазном характере революции и о незыблемости основ капитализма, обещая только подстричь капитализму ногти... Самарская деятельность была лебединой песней моей веры в "буржуазно-демократический" характер нашей революции. Затем начался медленный, но неудержимый поворот» [8.-С.255].

Свою участь в уряді Загальноросійських Установчих Зборів у Самарі в 1918 р. І.М. Майський досить повно висвітлив у своїх спогадах і статтях пізніше, коли він вже перейшов до РКП(б). У цих спогадах йому не вдалось приховати, що він пов'язував з цим урядом багато своїх особистих надій і сподівань, намагаючись стати політиком загальноросійського масштабу. Тому поразка уряду Установчих Зборів від більшовиків похитнула його віру в готовність російського суспільства прийняти засади демократії. І.М. Майський, ще ненавидячи більшовиків, потягнувся до жорсткої і владної руки контрреволюційного адмірала Колчака [9.-С.168-169].

Але трапилось так, що в Омську, де знаходився уряд Колчака і його ставка, І.М. Майського не визнали політиком загальноросійського масштабу. Йому не

знайшлося місця в уряді омської Директорії, так як у листопаді 1918 р. тільки есерівські лідери і члени цього уряду Зензинов та Авксентьев підтримали його кандидатуру на посаду міністра труда, але вони залишились у меншості. І.М. Майський залишився без міністерської посади в уряді Колчака, хоча дуже хотів її зайняти [10].

Відмова І.М. Майському в міністерській посаді в уряді Колчака привела амбітного меншовика до справжньої депресії. Вона посилилась у зв'язку із тим, що ЦК РСДРП-меншовиків тоді ж у листопаді 1918 р. прийняв рішення про виключення І.М. Майського з партії за його самарську авантюру. ЦК РСДРП-меншовиків вирішило прийняти таке рішення у зв'язку із тим, що І.М. Майський, самотійно, без санкції ЦК, виїхав з Москви до Самари, де виступав від його імені й почав співпрацю з силами реставраційної контрреволюції проти більшовиків. Інший член меншовицького ЦК О.А. Єрманський писав пізніше у своїх спогадах, що справа І.М. Майського привела керівництво меншовиків до глибокої кризи і до суттєвого зменшення авторитету Ю.С. Мартова [11.-С.187].

Усі ці події привели до того, що Іван Михайлович Майський наприкінці 1918 р. опинився за межами активної політичної боротьби в найкритичніший період громадянської війни в Росії. Взимку 1918-1919 рр. він переховувався на хуторах під Омськом, читав Сенкевича, Едгара По, Конан-Дойля і намагався відійти від політичних питань. Тільки навесні 1919 р. до нього повернулась здібність думати і говорити про політичні справи. Розвиток подій громадянської війни в Росії переконав його в необхідності переглянути ідеологічну спадщину соціал-демократії. Тому І.М. Майський шукав самотності і погодився на пропозицію іркутського відділення Центросоюзу очолити експедицію до Монголії з метою вивчення її економічних можливостей. Особливо керівників іркутської кооперації цікавила можливість придбання в Монголії великих партій худоби на м'ясо. 15 травня 1919 р. І.М. Майський, якому було тоді 35 років, перетнув у складі експедиції кордон з Монголією, де він пробув 16 місяців. На цьому закінчилась його участь як меншовика у подіях революції та громадянської війни [12.-С.5-6].

З Монголії І.М. Майський повернувся не тільки з рукописом фундаментального дослідження “Монголія напередодні революції”, яке і сьогодні є цінною історичною працею для дослідників історії Азії, але і з палким бажанням залишитись на поверхні політичного життя Росії. З цією метою І.М. Майський, колишній член меншовицького ЦК, прізвисько і діяльність якого ще восени 1920 р. В.І. Ленін використовував як аргумент меншовицької зради справі революції, публічно пориває з меншовизмом, з ідеалами світової соціал-демократії, в які свято вірив з 1902 р. 12 жовтня 1920 р. в Іркутську І.М. Майський пише листа до центральної більшовицької газети “Правда”, який було опубліковано 31 жовтня. У цьому листі на адресу редактора газети Іван Михайлович декларував про свій розрив з РСДРП-меншовиків і меншовизмом як з ідеологією. Він заявив, що бажає “віддати свої сили і енергію роботі на користь і зміцнення Радянської республіки” [13].

Бажаючи продемонструвати свої нові більшовицькі переконання І.М. Майський восени 1920 р., після своєї заяви у “Правді”, пише і видає там же в Іркутську апологетичну і лицемірну дванадцятисторінкову книжечку “Економічна політика Радянської республіки. До трьохріччя Жовтневої революції”, яка прославляла неіснуючі успіхи більшовиків у економічному розвитку Росії. Країна лежала у руїнах, а колишній меншовик і антибільшовик писав про “вражаючі результати трьохрічних зусиль цієї влади у сфері реорганізації народного господарства”. І.М. Майський в цій книжці визнав “закономірність” перемоги більшовицької влади у громадянській війні та перспективу побудови соціалізму в Росії [14.-С.5, 12].

Перехід керівництва РКП(б) до проведення політики непу остаточно переконав І.М. Майського в історичній перспективі більшовицької партії. У лютому 1921 р., там же у Сибіру, він вступає до її лав і отримує свою першу радянську посаду – завідувача економічного відділу Сибірського революційного комітету в Омську. Знадобилась його економічна вища освіта. Протягом 1921-1922 рр. І.М. Майському випало багато принизливих випробувань щоб довести своє право бути членом РКП(б). Для цього він повинен був публічно критикувати і ганьбити ідеологію і практику меншовизму під час публічного проходження партійної чистки восени 1921 р., а також під час процесу над лідерами есерів у 1922 р., на якому він виступав свідком обвинувачення. І.М. Майський навіть не побоявся написати особисто В.І. Леніну в травні 1921 р. листа, у якому вказав вождю більшовиків на необхідність зміни ставлення до нього як до колишнього ворога більшовицької влади, так як він став членом РКП(б). В.І. Ленін визнав більшовизм І.М. Майського і опублікував з цього приводу свою заяву в “Известия ВЦИК” 2 червня 1921 р. Про свою точку зору він проінформував членів ЦК РКП(б) письмово, включаючи Й.В. Сталіна, Л.Д. Троцького, Л.Б. Каменєва, Г.О. Зінов’єва [15.-С.242, 421]. Ці короткі ленінські листи дозволили І.М. Майському закріпитись у лавах більшовицької партії в 20-ті роки. Вдячний Леніну за його підтримку І.М. Майський у серпні 1921 р. подарував особисто йому і вислав з Іркутська свою книгу “Сучасна Монголія”, яка була видана у тому ж році Іркутським державним видавництвом, з надписом: “В.І. Леніну від автора. Н.-Миколаєвськ. 31.VIII.21”. Вона зберіглась в особистій бібліотеці Леніна, що неодноразово підкреслював І.М. Майський у своїх розмовах з представниками більшовицької еліти [1.-С.10-11].

Взагалі, 1921 р. і початок більшовиками політики непу має одну маловивчену й маловідому сторінку взаємовідносин між комуністичними вождями Росії та деякими керівниками ЦК РСДРП-меншовиків. Олександр Трояновський, в той час член меншовицького Центрального комітету і колишній близький соратник В.І. Леніна та Й.В. Сталіна по емігрантським рокам у Парижі й Відні, свідчив у своїх спогадах, що взимку 1921 р. Й.В. Сталін, за дорученням В.І. Леніна, вів з ним переговори про входження деяких меншовиків до коаліційного уряду з більшовиками. О.О. Трояновський стверджував, що саме він у цих переговорах з Й.В. Сталіним запропонував ввести у російському селі продовольчий податок і написав особисто проект відповідного декрету з яким погодився В.І. Ленін. За версією О.О. Трояновського ці переговори не мали успіху, тому що Ленін і Сталін зустріли відчайдушну опозицію своїм намірам залучити меншовиків до радянського уряду у власному ЦК, яку не змогли подолати. Негативну роль зіграла і позиція меншовицького лідера Ф. Дана, який сидів у той час у більшовиків у Бутирській тюрмі та вимагав для досягнення згоди з більшовиками виконання ними низки умов, пов’язаних з відродженням у країні демократичних засад [16.-С.37-40]. Факт цих переговорів між Сталіним і Трояновським у 1921 р. підтверджує і такий інформований політичний діяч, як П.Н. Мілюков, один з лідерів кадетської партії, який навіть був переконаний, що більшовицькі вожді у той час думали про відродження у країні капіталізму і хотіли залучити до цього меншовиків [16.-С.38].

Переговори між більшовиками і меншовиками в 1921 р. закінчились невдачею, але саме після них до РКП(б) – КП(б)У перейшла велика кількість відомих меншовиків, які відразу отримали відповідальні посади у центральному апараті влади і зайняли високі щаблі в ієрархії більшовицької політичної еліти. Тому випадок І.М. Майського у 20-ті роки не був винятковим і належав до певного малодослідженого явища у середовищі більшовицької еліти.

Ще один міф у політичній біографії І.М. Майського пов'язаний з його переходом на дипломатичну роботу. У своїх спогадах він згадує події 1922 р., коли приїхавши з Сибіру до Москви затверджувати господарські плани Сибірського ревкому, він зайшов до своїх знайомих за часів еміграції у Лондоні, а тепер керівників радянської зовнішньої політики Г.В. Чичеріна та М.М. Літвінова, і був запрошений ними до роботи у наркоматі (міністерстві) закордонних справ. Так І.М. Майський став завідувачем відділу друку цього наркомату [17.-С.67]. Але мало хто знає, що І.М. Майський працював у наркоматі в Москві тільки в 1922-1923 рр., а потім повинен був піти з цієї роботи із-за конфлікту з тим самим Г.В. Чичеріним, який і запросив його до роботи. Причини конфлікту були політичні й особисті, але набираючий силу генеральний секретар ЦК РКП(б) Й.В. Сталін, який погано ставився до колишнього меншовика Г.В. Чичеріна і стримував його ріст у партійній ієрархії більшовиків (Г.В. Чичерін, не зважаючи на його авторитет у СРСР і в РКП(б), став членом ЦК цієї партії тільки в 1925 р.), підтримав не популярного ленінського наркома, а добре відомого вихідця із партії меншовиків І.М. Майського. Повернення І.М. Майського в 1925 р. на дипломатичну роботу вже було пов'язане не з особистими стосунками з наркомом Г.В. Чичеріним і його заступником М.М. Літвіновим, знаннями іноземних мови, традицій, побуту, історії, культури країн Європи, а з остаточною переорієнтацією на Й.В. Сталіна та його угруповання прибічників у ЦК ВКП(б).

У 1923 р. апарат ЦК РКП(б), який вже контролював Й.В. Сталін, вирішив використати публіцистичний і науковий талант І.М. Майського для зміцнення позицій сталінського угруповання у Петрограді (з 1924 р. Ленінград). У боротьбі за владу в Комуністичній партії і в країні, яка поступово розгорталась серед вождів більшовизму, під час хвороби В.І. Леніна восени 1922 р. і відходу від державних справ, Петроград займав особливе місце. Він був містом де відбулись священні для більшовиків події революції 1917 р. Там реальний авторитет мали в той час Л.Д. Троцький, Г.О. Зінов'єв, Л.Б. Каменєв та інші авторитетні лідери, але популярність Й.В. Сталіна була незначною. Тому поява колишнього члена ЦК РСДРП-меншовиків, а тепер члена РКП(б) на посаді заступника відповідального редактора "Петроградської правди", а потім організатора і головного редактора нового суспільно-політичного і літературного журналу "Звезда" викликала загальний інтерес. Цей інтерес до особи І.М. Майського посилювався, коли він і його "Звезда" в 1924-1925 рр. почали відкрити критику діяльності Л.Д. Троцького, Г.О. Зінов'єва, М.І. Бухаріна і головного редактора популярного тоді журналу "Красная новь" О.О. Вронського, який поділяв погляди Л.Д. Троцького [18.-С.184]. Тому, в ті часи ленінградська "Звезда" І.М. Майського розглядалась у партійному, науковому і культурному середовищі як антитеза впливу Л.Д. Троцького і його прибічників у інтелектуальному та інтелігентному середовищі. Невипадково Л.Д. Троцький неодноразово називав І.М. Майського серед тих вихідців із інших політичних партій у ВКП(б), яких Й.В. Сталін покликав під свій прапор для боротьби з ним засобами публіцистичної й літературної полеміки [19.-С.128, 206].

Антитроцькістська позиція І.М. Майського була відкрито продекларована у його статті у третьому номері журналу "Звезда" за 1924 р. "Про культуру, літературу і комуністичну партію". Жорстоко полемізуючи з Л.Д. Троцьким, І.М. Майський намагався довести, що під час перехідного періоду від капіталізму до соціалізму може існувати тільки так звана пролетарська культура. Він гостро критикував основні положення популярної тоді статті Л.Д. Троцького "Література і революція" [20.-С.264-269].

Критика позиції Троцького, Бухаріна, Радека, Іоффе, П'ятакова під час переговорів про Берестейську мирну угоду в 1918 р. містилась в невеличкій книжечці І.М. Майського, яка вийшла на смерть В.І. Леніна в 1924 р. Лицемірство І.М. Майського в ті часи доходило до того, що він у цьому шістнадцятисторінковому творі називав жовтневу революцію 1917 р. “своєю” і “нашою”, хоча його антибільшовизм у 1917-1918 рр. був добре відомим. В.І. Леніна він у цьому “творі” наділив якостями “величайшого политического вождя и... одного из величайших государственных деятелей всех времен и народов” [21.-С.11-13].

Повернення І.М. Майського у квітні 1925 р. на дипломатичну роботу і призначення його радником посольства СРСР у Лондоні свідчило про особливу довіру до колишнього меншовика з боку ЦК ВКП(б) і особисто Й.В. Сталіна. Сталіна турбувала ситуація, яка склалась у цьому посольстві під час перебування там послом у 1923-1925 рр. Х.Г. Раковського – завзятого троцькіста і переконаного антисталініста. І.М. Майський у своїх спогадах про перебування у Лондоні в 1925-1927 рр. визнає, що ситуація у радянському посольстві була складною і особисто йому було працювати важко [22.-С.89]. Але, мабуть, він виконав свою місію добре, тому що з цього часу його дипломатична кар'єра йшла тільки до гори. Цьому багато в чому сприяли особисті стосунки з наркомом закордонних справ СРСР Г.В. Чичерінім (1918-1930 рр.) та М.М. Литвіновим (1930-1939 рр.) і політика висування Й.В. Сталіним у політичну еліту більшовиків колишніх меншовиків на противагу “старій ленінській гвардії” (А.Я. Вишинський, С.О. Лозовський, М.М. Попов, Г.О. Бройдо, І.М. Майський, О.О. Трояновський, О.С. Мартинов-Пікер, Л.М. Хінчук, Я.З. Суриц та інші відомі колишні члени РСДРП-меншовиків).

Дипломатична кар'єра І.М. Майського є найбільш відомою сторінкою його життя і діяльності. Добре відомо, що з червня 1927 р. до квітня 1929 р. він був радником радянського посольства у Токіо. З квітня 1929 р. до серпня 1932 р. І.М. Майський очолював дуже важливе для зовнішньої політики СРСР посольство у Фінляндії. Там він довів свій професіоналізм дипломата і остаточно знайшов своє місце у більшовицькій еліті. В історію дипломатії ХХ століття І.М. Майський увійшов у зв'язку зі своєю діяльністю на посадах радянського посла у Лондоні (1932-1943 рр.) та заступника наркома (міністра) закордонних справ СРСР (1943-1946 рр.). Наприкінці 30-х років, коли під час репресій були знищені майже всі радянські посли у європейських країнах і більшість дипломатичних працівників відповідних посольств, така довга кар'єра дипломата у центрі тогочасної світової політики, у Лондоні, була можлива тільки завдяки тому, що Й.В. Сталін особисто довіряв І.М. Майському. Але за цю довіру І.М. Майський заплатив данину особистого приниження. Сталін навіть не уникав того, що ображав свого посла на зустрічах з англійськими політиками високого рівня. Так, колишній міністр закордонних справ і прем'єр-міністр Великої Британії Антоні Іден розповідав російському дипломату Миколі Лунькову, що був свідком такої сцени під час свого візиту до Москви у 1935 р. Тоді, під час переговорів у Кремлі, Сталін показував Антоні Ідену як можна зламати шию Гітлеру, що зміцнював свої позиції, використовуючи для демонстрації шию Майського [23.-С.224].

Ця ж особиста довіра Й.В. Сталіна і В.М. Молотова, який з 3 травня 1939 р. змінив М.М. Литвінова на посаді наркома закордонних справ, сприяла підвищенню статусу І.М. Майського у партійно-державній ієрархії. У 1935-1937 рр. він вибирався членом Центрального Виконавчого Комітету СРСР, а в 1941-1947 рр. був кандидатом у члени ЦК ВКП(б) [2.-С.33]. Найбільш плідно як дипломат, І.М. Майський працював у самий критичний момент для СРСР – під час другої світової війни. Опубліковані документи радянського Міністерства закордонних справ свідчать про

те, скільки особисто приклав посол СРСР у Лондоні у цей період для створення і діяльності антигітлерівської коаліції держав [24.-С.52-53, 55-56, 105-109].

До такого ж висновку прийшов у своїх мемуарах і колишній прем'єр-міністр Великої Британії легендарний політик і дипломат У. Черчіль, який мав з І.М. Майським особисті дружні стосунки у роки війни [25.-С.137-138]. Тому не дивно, що за успіхи у виконанні спеціальних завдань у роки війни І.М. Майський був нагороджений Орденом Леніна і двома орденами Трудового Червоного Прапора. Ще одним орденом Трудового Червоного Прапора він був нагороджений у 1964 р. за внесок у розвиток історичної науки і у зв'язку з 80-ти річчям.

У 1947 р. І.М. Майському виповнилося 63 роки. Праця у роки війни забрала у нього багато здоров'я. Він був обраний академіком Академії наук СРСР і узгодив зі Сталіним і Молотовим свій перехід на наукову роботу за станом здоров'я [26.-С.80]. І.М. Майському та його родині здавалось, що основні політичні випробування вже пройдені й попереду тільки плідна наукова і творча праця. Але вони помилялись.

У 1952 р. І.М. Майський був заарештований за міфічну участь у сіоністській змові проти керівників Комуністичної партії та радянського уряду. Органи держбезпеки намагались довести, що нібито закордонні єврейські організації бажали призначити І.М. Майського міністром закордонних справ, після того, як “Абакумов захопить владу” [27.-С.397-298]. Але їх головне завдання полягало в іншому: отримати від І.М. Майського і ще трьох заарештованих колишніх працівників радянського посольства у Лондоні компрометуючі зізнання проти В.М. Молотова, якого Сталін вибрав своєю наступною жертвою для репресій. Про це засвідчив відомий розвідник і публіцист С.М. Ростовський (Ернст Генрі), який був серед заарештованих працівників посольства, у своєму листі до письменника і поета І.Г. Еренбурга [28.-С.239].

Смерть Й.В. Сталіна у березні 1953 р. і перегляд справ усіх причетних до так званої сіоністської змови закінчився тим, що звільнили всіх незаконно заарештованих по цій справі, крім І.М. Майського. Це трапилось тому, що у червні 1953 р. заарештували Л.П. Берію і тепер В.М. Молотов та Г.М. Маленков звинуватили І.М. Майського у змові з Л.П. Берією проти них і ЦК партії. У колишнього меншовика і радянського дипломата конфіскували всі заощадженні гроші й державні облігації і він просидів у Бутирській тюрмі ще чотири роки під слідством, а потім був переданий до Воєнної колегії Верховного суду. За сфабрикованими звинуваченнями 73-річний І.М. Майський був засуджений на десять років ув'язнення, з яких вже 4,5 роки відсидів у тюрмі МГБ. Але незабаром він був звільнений і амністований. Остаточо академік І.М. Майський був реабілітований тільки в 1964 р. [27.-С.397-398].

Все, що відбулось з літнім академіком і поважним дипломатом у 1952-1957 рр. переконало його у повній небезпеці кожного, хто потрапив до політичної еліти СРСР. Тому опублікувавши томи своїх спогадів, де він виступає головним учасником всіх подій, І.М. Майський ніколи не згадував про ці страшні для нього роки і про те, що з ним відбувалось у Бутирках. Тільки одного разу він сказав письменнику С. Дангулову, якого наблизив до себе у останні роки свого життя про роки ув'язнення: “Ворогу не побажаю! Найжахливіше: катування безсонням, коли декілька діб не дають спати... Дуже просто: не дають спати жодної хвилини! Що говорити? Пекло!” [29].

І.М. Майський за своє довге життя був учасником і свідком багатьох подій, знав і спілкувався з багатьма політичними діячами й лідерами різних країн ХХ століття (Й.В. Сталін, У.С. Черчіль, Ф.Д. Рузвельт, В.І. Ленін, В.М. Молотов та багато інших). Його життєвий шлях був незвичайним і драматичним. Але основою його світогляду

завжди був марксистський, соціал-демократичний теоретичний базис. Перехід І.М. Майського до більшовиків визначив шлях всього його подальшого життя, яке багато в чому увібрало в себе всі перемоги і поразки радянського суспільства і ту мораль, яку воно сформувало.

Джерела та література

1. Пожарская С.П. Академик Иван Михайлович Майский (страницы творческой биографии) // Из истории Европы в новое и новейшее время. К 100-летию со дня рождения академика И.М. Майского. – М., 1984. – С.5-17.
2. Неганов В.Ф. Академик И.М. Майский – дипломат, историк и мемуарист // Из истории Европы в новое и новейшее время. К 100-летию со дня рождения академика И.М. Майского. – М., 1984. – С.18-65.
3. Микоян А.И. Так было. Размышления о минувшем. – М., 1999.
4. Майский И.М. Воспоминания советского посла. Книга первая. Путешествие в прошлое. – М., 1964.
5. Майский И.М. Люди. События. Факты. – М., 1973.
6. Первый Всероссийский съезд профессиональных союзов, 7-14 января 1918 года. Стенографический отчет. – М.: б.м., 1918.
7. Майский И.М. Демократическая контрреволюция. – Москва-Петроград, 1923.
8. Спирин Л.М. Классы и партии в гражданской войне в России (1917-1920 гг.). – М., 1968.
9. Майский И. Демократическая контрреволюция // Красная новь. – 1923. – №2.
10. Зензинов В.М. Директория в Омске // Дни (Берлин). – №86. – 1923. – 10 февраля.
11. Ерманский О.А. Из пережитого (1887-1921 гг.). С предисловием П. Лепешенского. – М.-Л., 1927.
12. Майский И.М. Монголия накануне революции. Второе, переработанное издание. – М., 1959.
13. Майский И. Заявление редактору // Правда. – 1920. – 31 октября.
14. Майский И.М. Экономическая политика Советской республики. К трехлетию Октябрьской Революции. – Иркутск, 1920.
15. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Т.52. Письма. Ноябрь 1920 – июнь 1921. – М., 1965.
16. Трояновский О. Через годы и расстояния: история одной семьи. – М., 1997.
17. Майский И.М. Путешествие в прошлое. – М., 1960.
18. Майский И. Б.Шоу и другие. Воспоминания. – М., 1967.
19. Архив Троцкого. Коммунистическая оппозиция в СССР. 1923-1927 гг. – Тт. 1-4. – М., 1990. – Т.3.
20. Майский И.М. О культуре, литературе и коммунистической партии // Звезда. – 1924. – №3. – С.258-279.
21. Майский И. Самое великое в Ленине. – Л., 1924.
22. Майский И.М. Воспоминания советского дипломата. 1925-1945 гг. Издание второе. – М., 1987.
23. Луньков Н. Русский дипломат в Европе. – М., 1999.
24. Советско-английские отношения во время Великой Отечественной войны, 1941-1945: Документы и материалы. В 2-х т. Т.1. 1941-1943 / М-во иностр. дел СССР. – М., 1983.
25. Черчилль У.С. Вторая мировая война. В 6 т. Т.1. Надвигающаяся буря / Пер. с англ., под ред. А. Орлова. – М., 1997.
26. Майский И.М. (Академики, избранные общим собранием Академии наук СССР. 30 ноября 1946 г.). // Вестник АН СССР. – 1947. – №1.
27. Судоплатов П. Разведка и Кремль. Записки нежелательного свидетеля. – М., 1996.
28. Письмо «исторического оптимиста» // Дружба народов. – 1988. – №3.
29. Дангулов С. Вершины горных хребтов. О Чичерине, чичеринской гвардии, их судьбах // Правда. – 1988. – 7 октября (№281).

SUMMARY

This article is devoted to the rear facts of political and personal life of Mayskey, known as the famous diplomat and politition. Being a distinguished member of the menshevik party he made his choice in 1920 and connected his furthur life with political bolshevik elite. In this article great attention is paid to the Mayskey participation in the political struggle in the 20ies years.

В.М. Васильчук

НІМЦІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Друга світова війна стала новим випробуванням для німців України. Вони опинилися в полі політичної уваги обох диктаторів – Гітлера і Сталіна: перший прагнув використати їх у своїх експансіоністських цілях, другий вбачав у них потенційних “шкідників” і робив усе можливе, аби цей етнос зник з арени міждержавних стосунків.

Як відомо, наприкінці 30-х рр. радянсько-німецькі відносини відзначались підвищеною інтенсивністю. Цьому сприяла низка угод і таємних протоколів до них, що були келійно укладені між Гітлером та Сталіним у серпні – вересні 1939 р. Один з цих документів – пакт Молотова – Ріббентропа – фактично відкрив шлях для агресії Німеччини проти Польщі, а отже, зруйнував мирне життя німецького населення західного регіону України, який тоді входив до складу сусідньої держави. Спільними радянсько-німецькими зусиллями Польща була розгромлена, Львів зайняли війська Червоної Армії. 28 вересня альянс Німеччини і СРСР був підкріплений договором про дружбу і кордон. Польща, за винятком західноукраїнських земель, потрапила під владу Німеччини. Радянський уряд, лицемірно прикриваючись нотою про те, що він змушений був взяти під свій захист життя і майно населення Західної України, одразу заходився насаджувати тут нові органи влади.

У період союзницьких дій СРСР і Німеччини протягом 1939 – 1940 рр. німці Західної України отримали право безперешкодного виїзду до Німеччини. Серед населення поширювались офіційні повідомлення, у яких від імені уряду Німеччини закликали всіх осіб німецької національності, що мають бажання переселитися, звернутися до вказаних пунктів і заявити про свій намір. У цих оголошеннях містилися й інструкції щодо правильного оформлення документів. Так, зазначалося, що особисті заяви можна робити, починаючи з 14-річного віку, а стосовно дітей досить заяви глави сім’ї. Уповноважені німецького уряду мали ознайомлювати бажаючих з умовами вивозу майна і т. ін. Підкреслювалось, що взаємини між західноукраїнськими німцями і представниками німецької влади є вільними [1.-С.6].

Політика рейху щодо етнічних німців на окупованих територіях спиралась на певну законодавчу базу, зокрема, постанову “Про імперське громадянство” від 5 лютого 1934 р., закони “Про зміну державного й імперського громадянства” від 15 травня 1935 р. та “Про захист чистоти раси”. Одразу після загарбання Польщі на її території, у тому числі й на західноукраїнських землях, гітлерівці почали складати списки осіб німецької національності, до яких записували всіх, у кому знаходили німецьке походження. Списки поділялися на чотири розділи. До першого і другого заносили прізвища тих, хто “активно виявив себе як поборник німецької нації, зберіг національність”. До третього ввійшли етнічні німці, які мали родинні зв’язки з поляками. Четвертий об’єднував тих, хто “помітно примкнув до польської нації (ренегати)”. Особи, включені до перших двох розділів, ставали громадянами рейху, решта могли одержати імперське підданство через десять років [2.-С.17-18].